

■ УДК 069.01:930.58

Г. Ю. Новікова, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

СЕРЕДОВИЩНИЙ МУЗЕЙ ЯК ФЕНОМЕН НОВОЇ МУЗЕОЛОГІЇ

Досліджено причини, що зумовили виникнення середовищних музеїв у контексті завдань музеєфікації цілісного історико-культурного середовища. Виокремлені особливості середовищних музеїв, що характеризують їх як новий феномен у музейній діяльності. Проаналізована й узагальнена класифікація середовищних музеїв як нового типу музейних установ.

Ключові слова: нова музеєфікація, комплексна музеєфікація, середовищний музей, класифікація, глобалізація.

А. Ю. Новикова, аспирант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

СРЕДОВОЙ МУЗЕЙ КАК ФЕНОМЕН НОВОЙ МУЗЕОЛОГИИ

Исследуются причины, которые обусловили возникновение средовых музеев в контексте задач музефикации целостной историко-культурной среды. Выделены особенности средовых музеев, которые характеризуют их в качестве нового феномена в музейной деятельности. Проанализирована и обобщена классификация средовых музеев как нового типа музейных учреждений.

Ключевые слова: новая музеология, комплексная музефикация, средовой музей, классификация, глобализация.

Н. Yu. Novikova, a postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ENVIRONMENTAL MUSEUM AS A PHENOMENON OF NEW MUSEOLOGY

The reasons that led to the emergence of environmental museums are studied. The history of its appearance in the world of museology is regarded. The summary of the environmental aspects of building a museum on the basis of the diversity of historical and cultural heritage and historical-cultural environment is considered. The internal environmental classification of museums as a new type of museum institutions is presented, among which the author makes an attempt to present its own. The characteristic features of environmental museums as a new phenomenon in the museum activity are considered.

Key words: new museology, general museumification, environmental museum, classification, globalization.

Постановка проблеми. Середовищні музеї — найдинамічніша група музеїв, що розвивається в усьому світі. Виникнення нового

типу музеїв спричинили глобалізаційні процеси, які характеризуються зміною соціально-культурного середовища сучасного співіснування людей, що активізують міжкультурну комунікацію [6]. Глобалізація має певні загрози для збереження національних культур, середовищні музеї здатні зберігати та відтворювати історико-культурні ландшафти в тісному зв'язку з нематеріальною спадщиною, що є базою формування колективної історичної пам'яті суспільства. Середовищний музей як новітнє явище в сучасному музейництві, потребує всестороннього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел та літератури свідчить, що, на відміну від зарубіжного, в українському музеєзнавстві наявні лише поодинокі публікації, присвячені певним аспектам діяльності середовищних музеїв. Серед них: М. Т. Брич «Середовищні музеї як інноваційний засіб збереження й використання архітектурних ансамблів» [2], стаття П. В. Глушкової «Класифікація музеїв под открытым небом в аспекте актуалізації нематеріального історико-культурного насліддя» [3]. У працях висвітлюються аспекти створення середовищних музеїв на базі нерухомих ансамблів. М. Т. Брич намагається розробити класифікацію середовищних музеїв, створених на базі нерухомих пам'яток, а П. В. Глушкова — під відкритим небом.

Найґрунтовніші розвідки з проблематики середовищних музеїв на пострадянському просторі — це дослідження М. Е. Каулен «Музей и наследие» [4] та «Музеефикация историко-культурного наследия России» [5], у яких зроблено акцент на засобах збереження та відтворення нематеріального історико-культурного надбання.

Історію та вітчизняний досвід побудови одного з видів середовищних музеїв — скансенів висвітлює Т. Л. Шлепакова у статті «Скансени України як перспективні об'єкти музейного туризму та осередки етнобуття в умовах глобалізації» [9].

Мета статті — визначити місце середовищного музею в сучасній музеології, виокремити особливості, що характеризують його як новий феномен у музейній діяльності, й узагальнити класифікацію середовищних музеїв як нового типу музейних установ.

Вклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах глобалізаційних процесів надзвичайно важливими стають збереження та актуалізація національної культурної спадщини, що є одним із чинників формування культурної ідентифікації особистості. Це зумовлює необхідність комплексного збереження історико-культурної спадщини [6; 8]. Означений фактор зумовив трансформацію музейних установ і виникнення нового типу музеїв — середовищних.

Усвідомлення комплексного збереження історико-культурного надбання, зокрема нематеріальної спадщини, почалося в середині 80-х рр. ХХ ст. — зарубіжні музеологи започаткували новий напрям у музеєзнавстві — «нову музеологію».

Зміни в трактуванні культурної спадщини, долучення до нього нематеріального історико-культурного надбання позначилися на сфері її збереження: від «точкового» вивчення окремих пам'яток до комплексного долучення до культурного простору ландшафту, природних об'єктів, довкілля з його етносом [1, с. 3]. Це актуалізувало необхідність виробити підходи комплексного збереження історико-культурного потенціалу, «перехід музеїв до здійснення ширших програм, що дозволять брати активну участь у житті суспільства та інтегруватися в навколишнє середовище» [7 с. 21]. Оскільки нова музеологія розглядає музей як форму, що має на меті вирішення актуальних проблем місцевого співтовариства, виник новий тип музеїв — екомузеї. Саме з їх появи розпочалося масове створення середовищних музеїв у середині 80-х рр. ХХ ст.

На пострадянському просторі питання середовищних музеїв вперше порушили російські музеологи. До кінця 90-х рр. ХХ ст. існували два типи музейних установ: колекційні та ансамблеві, за класифікацією Д. А. Равікович, відповідно до домінуючого типу спадщини, що зберігається. Водночас, саме тоді починали виникати музейні установи, головним фактором яких стають не колекції та ансамблеві комплекси, а історико-культурне середовище, наповнене комплексом рухомих і нерухомих пам'яток, населенням, тваринами, що складають невід'ємну складову цього середовища. Створюються всі передумови для формування такого поняття, як «середовищний музей». [5, с. 13] Відомий російський музеолог М. Є. Каулен запропонувала визначення терміна «середовищний музей», яке затвердилося в словниках музейної термінології лише на початку 2000-х рр. Так, під «середовищним музеєм» розуміють музей, діяльність якого основана на музеєфікації історико-культурного та природного середовища з усіма складовими рухомими, нерухомими та нематеріальними об'єктами та існуючими між ними взаємозв'язками. До середовищних музеїв належать: екомузеї, живі музеї, більша частина музеїв-заповідників, деякі музеї-садиби та ін.» [7, с. 62]. М. Є. Каулен вважає середовищними музеями «деякі музеї-садиби», керуючись класифікацією, як і Д. А. Равікович, відповідно до домінуючого типу спадщини, що зберігається. Якщо під час створення музею-садиби головною є музеєфікація нерухокої спадщини, то такий музей належатиме до ансамблевих. Відповідно, якщо під час створення музею-садиби акцентується

на історико-культурному середовищі, що, у свою чергу, основане на всьому садибному господарському комплексі, наповненому різноманітними рухомими, нерухомими та природними об'єктами, то такі музеї-садиби належатимуть до середовищних.

М. Т. Брич у своїй праці «Середовищні музеї як інноваційний засіб збереження і використання архітектурних ансамблів» зауважує: середовищні музеї в науковій літературі часто називають ансамблевими [2, с. 23], що є неправильним та свідчить про недостатній ступінь вивченості феномену середовищних музеїв. Ансамблеві музеї музеєфікують нерухомі об'єкти окремо від історико-культурного середовища, у той час, як середовищні музеї основані на музеєфікації історико-культурного середовища в цілому. Науковець виокремлює в класифікації середовищних музеїв, що базуються на архітектурній спадщині, такі види музеїв: садиба-музей; історико-культурний парк; музеї-заповідники; музеї-цвинтарі; скансени; замки-музеї та замки-палаці. Окремою категорією за цією класифікацією, — це музей відновлювальної пам'ятки, де головний демонстраційний момент це процес відтворення складових елементів архітектурного комплексу та ін. [2, с. 23]. На нашу думку, меморіальні музеї можна не виокремлювати, а долучити до сайт-музеїв історичної групи.

Цікавим є погляд на класифікацію середовищних музеїв П. В. Глушкової, яка виокремлює: ансамблеві музеї, що музеєфікують нерухомі об'єкти окремо від історико-культурного середовища; середовищні, які зберігають історико-культурне середовище (музеї-заповідники); середовищні музеї, що моделюють історико-культурне середовище (скансени); живі музеї, які музеєфікують історико-культурне середовище в розвитку; екомuzeї, де середовище зберігається в розвитку зусиллями місцевого населення, а об'єкти історико-культурного надбання використовуються за первинним призначенням. [3, с. 61]

Науковець зазначає, що живі музеї та екомuzeї не належать до інших видів середовищних, тому що історико-культурне середовище зберігається в них специфічним способом. Не зовсім можна погодитися із цією думкою, адже головна ознака середовищного музею — це музеєфікація певного історико-культурного чи природного середовища з усіма особливостями та взаємозв'язками між його складовими елементами. У свою чергу, спосіб музеєфікації й зумовлює виокремлення групи середовищних музеїв, що мають певні особливості.

Проаналізувавши наведені вище класифікації М. Е. Каулен, М. Т. Брич, П. В. Глушкової, можна подати узагальнену класифікацію середовищних музеїв з визначенням їх характерних ознак:

– Екомuzeї — тип музеїв, який має на меті вирішення нагальних соціальних, економічних, культурних проблем місцевого співтовариства, що заснований на його активному включенні в роботу зі зберігання та використання усіх видів свого надбання.[7, с. 64]. Комплексна музеєфікація історико-культурного та природного середовища з можливим долученням до нього нематеріальної спадщини, робить кожний екомuzeй унікальним історичним місцем, яке, окрім збереження історико-культурної спадщини, може стати вдалим маркетинговим проектом, здатним залучати інвестиції для існування цілих регіонів.

– Живі музеї можуть належати як до середовищних музеїв, так і до установ музейного типу. Живий музей зберігає матеріальне та нематеріальне історико-культурне надбання в природному для нього історико-культурному середовищі. Головною особливістю цього типу музеїв є актуалізація та постійне відтворення первинних функцій об'єкта [7, с. 51]. До живих музеїв належать етномузеї, музеї етнографічного профілю, що створюються в місцях компактного проживання нечисленних етнічних груп. Головна мета — збереження нематеріального надбання у вигляді традиційної культури та способу життя місцевого співтовариства [7, с. 65].

– Музеї-заповідники — це законодавчий статус музеїв, який передбачає цілий комплекс музеїв під відкритим небом, створений на основі музеєфікації винятково цінних територій, ансамблів, комплексів та окремих пам'яток історії культури чи природи. Особливістю музею-заповідника є тенденція, яка виникла наприкінці ХХ ст., коли головною метою стало збереження та відтворення взаємозв'язків між усіма об'єктами заповідника [7, с. 55].

– Музеї-садиби — можуть належати як до ансамблевих, так і до середовищних музеїв. У разі музеєфікації садиб у комплексі з прилеглою територією, внутрішніми інтер'єрами, природним ландшафтом і відтвореними формами діяльності — це середовищний музей [7, с. 55].

– Сайт-музеї — музеї, створені з метою збереження історико-культурного та природного надбання на території їх виявлення чи розташування.

Міжнародна рада музеїв виокремлює чотири групи сайт-музеїв:

- екологічні — на основі музеєфікації природного середовища;
- етнографічні — перебувають на місці минулого чи нинішнього розташування людського співтовариства, музеєфікуючи його спосіб життя та традиції;
- історичні — створені на місцях, пов'язаних з історичними подіями чи відомими людьми;
- археологічні — організовані на місцях розкопок [7, с. 60].

Термін «Сайт-музей» виник у закордонній термінології. Оскільки однією з головних проблем музеології є неузгодженість термінів і відсутність їх міжнародної уніфікації, вважаємо за доцільне виокремити сайт-музей як окремий вид об'єктів у даній класифікації середовищних музеїв.

– Скансени (музеї просто неба) — створені на базі музеефікації фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів нематеріальної культурної спадщини [2]. Особливістю скансенів є те, що на виокремлену територію підбирають потрібний комплекс об'єктів, які привозять з різних куточків країни. Головна специфіка діяльності музеїв просто неба полягає в комплексному показі народної культури, архітектури, побуту, знарядь праці й ужиткового мистецтва. Важлива властивість — наявність видовищного елемента та широких можливостей неформальної музейної комунікації у вигляді вистав, фестивалів, ярмарків тощо [9].

– Історико-культурні парки консервують усі елементи спадщини в існуючому стані, що для цілісного розкриття певних історичних подій можуть доповнюватися відтвореними об'єктами [2].

– Тематичні парки — можуть належати до музеїв чи установ музейного типу залежно від тематики, яка, у свою чергу, визначає і тип спадщини, що зберігається. Головною особливістю тематичних парків є наповнення їх інтерактивними експозиціями із залученням інноваційних технологій.

– Установи музейного типу — заклади, що практикують певні функції та форми діяльності музею [7, с. 63]. До них належать економузеї, головна особливість яких полягає у творчому використанні народних традицій, ремесел, де саме ремесло зберігається як об'єкт нематеріального надбання. Відмінність цієї установи музейного типу полягає в тому, що її діяльність спрямована на економічний чинник, а об'єкти надбання використовуються як «джерело натхнення» [7, с. 64].

– Дитячі музеї — належать до установ музейного типу, що також бувають середовищними [7, с. 50]. Дитячі музеї за допомогою музейних засобів здатні моделювати середовище, яке пропонують відвідати дитині. Яскравими прикладами таких музеїв є Музей Юн-нібакен (Стокгольм), що населений героями казок Астрід Ліндгрен; Музей Гаррі Поттера (Лондон), що занурює дітей у казкову атмосферу Хогвартса; Долина Мумі-тролів (Фінляндія); Музей-садиба Святого Миколая в Пистині (Україна) та ін.

На основі наведеної класифікації можна виокремити спільні ознаки всіх видів середовищних об'єктів:

- музеєфікують історико-культурне чи природне середовище комплексно з усіма видами об'єктів, що належить до нього та всіма взаємозв'язками між ними;
- засновуються на цілісному комплексі історико-культурної спадщини, що передбачає наявність усіх елементів музеєфікуючого середовища: рухомі, нерухомі пам'ятки, нематеріальне надбання, їх взаємозв'язки;
- комплексно репрезентують історико-культурні ландшафти та/чи історичні періоди, до яких залучають відвідувачів;
- обов'язково мають видовищний елемент, що неможливий без певної кількості людей, котрі залучаються до роботи на базі музею (місцеве населення, носії традицій, актори, музейні працівники, котрі виконують функції носіїв традиції, відіграють роль «живих експозицій» та ін.); Люди в цьому разі є однією зі складових середовища, що репрезентується музеєм, поряд з іншим видом пам'яток та елементів, які відтворюють;
- обов'язкове залучення природних ресурсів та/чи тваринного світу, що допомагає в комплексному відновленні історико-культурного ландшафту;
- збереження та відтворення нематеріального історико-культурного надбання завжди відбувається в природному для нього історико-культурному середовищі (яке моделюється, якщо воно не збереглося);
- можуть засновуватися на ідейному задумі, відтвореному музейними засобами (у такому разі, такі середовищні музеї мають статус установ музейного типу).

Висновки. Дослідивши проблематику середовищних музеїв, можна зазначити, що виникнення середовищних музеїв у світовій музейній практиці спричинено багатьма факторами, серед яких вагомими є світові глобалізаційні процеси.

Середовищні музеї відрізняються між собою засобами збереження історико-культурної спадщини та відновлення середовища, серед яких: консервація, реконструкція (відтворення середовища на основі достовірних даних), моделювання певного середовища, а також комплексний засіб, що передбачає одночасне застосування декількох моделей збереження та відтворення історико-культурного середовища.

Світовий досвід функціонування середовищних музеїв, їх популярність та затребуваність сучасним суспільством сприяють поступовому виникненню музеїв середовищного типу і в Україні.

Перспективами подальших досліджень є вивчення світового та вітчизняного досвіду створення середовищних музеїв і розробка

концепції середовищного музею, що може успішно функціонувати в сучасних українських реаліях.

Список використаних джерел

1. Банах В. М. Нова музеологія та актуалізація нематеріальної культурної спадщини / Василь Миколайович Банах // Тези III міжнар. наук.-практ. конф. «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти» / Укладач А. Л. Нагірняк. — Львів, 2016. — С. 3–6.
2. Брич М. Т. Середовищні музеї як інноваційний засіб збереження і використання архітектурних ансамблів / Марія Тарасівна Брич // Тези III міжнар. наук.-практ. конф. «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти» / Укладач А. Л. Нагірняк. — Львів, 2016. — С. 22–24.
3. Глушкова П. В. Классификация музеев под открытым небом в аспекте актуализации нематериального историко-культурного наследия / Полина Валерьевна Глушкова // Вестник Кемеровского госуд. ун-та. — 2015. — № 1 (61) т. 1. — С. 59–63.
4. Каулен М. Е. «Музей и наследие» / Мария Елиевна Каулен // Музей. — № 5, 2009. — С. 10–19.
5. Каулен М. Е. Музеефикация историко-культурного наследия России / Мария Елисеевна Каулен. — М. : Этерна, 2012. — 432 с.
6. Мастеница М. Е. Музей в условиях глобализации / Елена Николаевна Мастеница // Вестник СПбГУКИ. — № 4 (25). — 2015. — С. 118–122.
7. Museum — №148. — 1985. — 65 с.
8. Чабак Л. А. Національна ідентичність та культурна спадщина в умовах глобалізації / Людмила Анатоліївна Чабак // Тези III міжнар. наук.-практ. конф. «Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти» / Укладач А. Л. Нагірняк — Львів, 2016. — С. 168–171.
9. Шлепакова Т. Л. Скансени України як перспективні об'єкти музейного туризму та осередки збереження етнобуття в умовах глобалізації: огляд, довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів 2011–2013 рр. / Т. Л. Шлепакова // Мін-во культури України, Нац. парламентська бібліотека України, Інформ. центр з питань культури та мист-ва. — Київ. — ДЗК. — Вип. 5/6. — 2013. — 17 с.

References

1. Banakh V. M. Nova muzeolohiia ta aktualizatsiia nematerialnoi kulturnoi spadshchyny / Vasyl Mykolaiovych Banakh // Tezy III mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Istoryko-kulturna spadshchyna v eru hlobalizatsii: teoretychni ta prykladni aspekty» / Ukladach A. L. Nahirniak. — Lviv, 2016. — S. 3–6.

2. Brych M. T. Seredovyschni muzei yak innovatsiinyi zasib zberezhenia i vykorystannia arkhitekturnykh ansambliv / Mariia Tarasivna Brych // Tezy III mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Istoryko-kulturna spadshchyna v eru hlobalizatsii: teoretychni ta prykladni aspekty» / Ukladach A. L. Nahirniak. — Lviv, 2016. — S. 22–24.
3. Glushkova P. V. Klasifikacija muzeev pod otkrytyim neбом v sapekте aktu-alizatsii nematerial'nogo istoriko-kul'turnogo nasledija / Polina Valer'evna Glushkova // Vestnik Kemerovskogo gosud. un-ta. — 2015. — № 1 (61) t. 1. — S. 59–63.
4. Kaulen M. E. «Muzei i nasledije» / Mariya Eliyeyevna Kaulen // Muzei. — № 5, 2009. — S. 10–19.
5. Kaulen M. E. Muzeifikatsiya istoriko-kulturnogo naslediya Rossii / Mariya Eliseyevna Kaulen // M. : Eterna, 2012. — 432 s.
6. Mastenitsa M. E. Muzei v usloviyakh globalizatsii / Elena Nikolayevna Mastenitsa // Vestnik SPBGUKI. — № 4 (25). — 2015.— S. 118–122.
7. Museum. — № 148. — 1985. — 65 s.
8. Chabak L. A. Natsionalna identychnist ta kulturna spadshchyna v umovakh hlobalizatsii / Liudmyla Anatoliivna Chabak // Tezy III mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Istoryko-kulturna spadshchyna v eru hlobalizatsii: teoretychni ta prykladni aspekty» / Ukladach A. L. Nahirniak — Lviv, 2016. — S. 168–171.
9. Shlepakova T. L. Skanseny Ukrainy yak perspektyvni obiekty muzeinoho turizmu ta osередky zberezhenia etnobottia v umovakh hlobalizatsii: ohliad. dovidka za materialamy presy, Internetu ta neopublikovanykh dokumentiv 2011–2013 rr. / T.L. Shlepakova // Min-vo kultury Ukrainy, Nats. parlamentska biblioteka Ukrainy, Inform. tsentr z pytan kultury ta mys-va. — Kyiv. — DZK. — Vyp. 5/6. — 2013 r. — 17s.

■ UDC 069.01:930.85

Novikova H. Yu., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
olganovikova2009@yandex.ru

ENVIRONMENTAL MUSEUM AS A PHENOMENON OF NEW MUSEOLOGY

The aim of this paper is to define the phenomenon of environmental museum, its features that distinguish an environmental museum from other types of museums (collection, ensemble).

Research methodology. Many aspects of scientific research on the environmental characteristic features of a general museum division have been discovered by the classification, submitted in the works of M. T. Brych, M. V. Glushkova, M. E. Kaulen.

Results. The emergence of environmental museum contributed to a number of museum globalization processes that led to a revision of the approaches to preserve historical and cultural heritage and its influence on the work of museum institutions. The main environmental museum while creating had an idea to implement a range of mobile, fixed and intangible objects that combined the light of social and cultural features, functionality, to the appropriate landscape. The popularity of the environmental museums in the world led to the emergence of this kind of museum institutions in the Ukrainian museology. It contributes to more effective conservation of historical and cultural heritage and at the same time it is an interesting and popular museum and a tourist product in the context of globalization.

Novelty. Analyzing the general museum within the environmental classification, the author attempts to summarize the classification of this type of museum institutions and describe the characteristic features inherent to environmental museums as a new phenomenon in museum activities.

Practical significance. The results of this study can be used by scholars to develop the ways to work with the new range of museum objects and writing further research work on the subject.

Key words: new museology, general museumification, environmental museum, classification, globalization.

Надійшла до редколегії 04.11.2016 р.